

Євгеній Левінзон,
магістр археології,
молодший науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ ТА ЛЮДИНУ

Публікація присвячена вічній та світлій пам'яті відомого українського вченого-археолога, невтомного дослідника старожитностей раннього залізного віку Середньої Наддністрянщини, людини зі щирим серцем та відкритою душею – Анатолія Федоровича Гуцала (1946–2021).

Ключові слова: Анатолій Федорович Гуцал, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, археологічна експедиція, наукова і педагогічна діяльність.

*Brevis nobis vita data est,
at memoria bene redditae vitae sempiterna*

Marcus Tullius Cicero

Чергову Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Археологія і фортифікація України» організаторами заздалегідь планувалось присвятити до 75-літнього ювілею Анатолія Федоровича Гуцала, проте 22 вересня 2021 р. після важкої хвороби його не стало. Сумна звістка вразила колег-науковців, випускників, студентів. Не стало людини з великої літери, одного з патріархів подільської археології...

Писати ці рядки важко, усвідомлюючи, що з тим же заголовком це могли бути слова для ювіляра, подяка за його людяність та клопітку працю протягом півстоліття. На жаль, таким чином залишається лише закарбувати у пам'яті його образ: щирого, готового вислухати та допомогти у будь-який момент мудрого наставника.

Я зустрів Анатолія Федоровича 5 років тому, він став першим викладачем, лекцію якого я почув на історичному факультеті К-ПНУ ім. І. Огієнка. І досі пам'ятаю кожен момент того дня. У його викладацькій манері для першокурсників було багато незвичного, але ця людина до себе притягувала, її з неабияким інтересом слухала студентська юрба, що тільки-но переступила університетський поріг.

Анатолій Федорович, зачекавши коли тодішній декан факультету Володимир Анатолійович Дубінський завершить вступне слово, підійнявся з-за парти та підійшов до кафедри. «Як ви думаете, який у вас зараз предмет?» – запитав він у нас. В аудиторії зависла тиша, декілька чоловік вигукнули: «Історія первісного суспільства!» Проте, за цей час відбулись зміни в розкладі і це вже були «Спеціальні історичні дисципліни», які власне і викладав вже не одне десятиліття Анатолій Федорович.

Тоді він сказав, що ми помиляємось і почав розповідати нам старовинну байку про Петра I та братів-близнюків, яких цар переплутав, не знаючи про те, що їх власне двоє. «Так і ви думаете, що зараз «Історія первісного суспільства», а це «Спеціальні історичні дисципліни». Звати мене Анатолій Федорович, прізвище подивитесь на розкладі», – підсумував він свій вступ і розпочав лекцію.

Простими словами він міг описувати складні речі, доступно подавати навчальний матеріал, що стосувався проблем палеографії, метрології, нумізматики і звісно археології. Його афоризми розходились серед студентів, стаючи крилатими висловами. Незабутнє враження залишили історії з життя, якими Анатолій Федорович повсякчас ділився з нами під час занять. Вчений згадував про давно минулі роки, коли його кар'єра лише починалась, розповідав про своїх вчителів: Іона Ізраїлевича Винокура, Варвару Андріївну Іллінську, Олексія Івановича Тереножкіна, Миколу Кузьмича Анісюткіна та інших (детальніше про їхню співпрацю: Могилов, Гуцал 2021).

Пригадував епізоди роботи з корифеєм археологічної науки Сергієм Миколайовичем Бібіковим під час участі в Середньодністровських експедиціях (Гуцал, Могилов 2016, с. 449). Різноманітні події описував нам Анатолій Федорович: повчальні, яскраві, такі, що запам'ятовуються надовго, не

зважаючи на те, про що в них йшлося: про велелюдну наукову конференцію у тодішньому Ленінграді, дискусію на розкопках чи бешкетників-студентів.

Згадаю тут історію, яку я почув від Анатолія Федоровича вже не так давно. Якось він завітав до Інституту археології АН УРСР (що тоді перебував на території Видубицького монастиря), там він зустрів Бориса Миколайовича Мозолевського, який повів його до кімнати із зачиненими дверима. Відімкнувши замок, запросив досередини де по центрі приміщення знаходилась нещодавно виявлена пектораль з Товстої Могили. Борис Миколайович запросив приміряти безцінний артефакт. Я одразу ж з подивом поцікавився в Анатолія Федоровича, якими ж були його відчуття, а він лише посміхнувся: «Важка...»

Наша перша розмова відбулась зненацька за декілька днів після початку навчання. Звично привітавшись, ми вже розійшлись в різні сторони, але раптом викладач окликнув мене, а потім довго розпитував про те звідки я, де вчився, про нашу групу та її склад.

А вже незабаром Анатолій Федорович запросив охочих студентів долучитись до роботи студентського археологічного гуртка, керування яким він успішно здійснював вже не один рік. Ці зібрання стали для нас не лише науковою школою, традиції якої вчений продовжував слідом за своїм вчителем – Іоном Винокуром. Саме завдяки демократичному ставленню Анатолія Федоровича та намаганням знайти індивідуальний підхід до кожного студента, я обрав свій шлях в археології.

Пригадую, що згодом на зібраннях гуртка, вже звертаючись до молодших студентів, Анатолій Федорович казав: «Ви маєте заходити сюди кожної перерви, цей кабінет має стати для вас домом». Зі щемом згадую як він зустрічав кожного з нас на порозі археологічної лабораторії. З його особливою посмішкою тиснув руку і так підводив до свого столу, де ще розпитував про справи, навчання. Здається, що вчергове завітавши до лабораторії, я знову побачу його за цим же столом...

На цих заняттях вчений залучав студентів до обговорення цікавих тем, підготовки доповідей на обрані тематики. А результатом кропіткої роботи кожного року ставало проведення Всеукраїнської студентської археологічної конференції «Археологічні дослідження в Україні: здобутки і перспективи». З 2006 р. Анатолій Федорович докладав значних зусиль до проведення цих студентських форумів (Гуцал, Могилов 2016, с. 446). Слід було проконтролювати безліч організаційних питань, видання збірників тощо. До роботи конференцій долучались учасники з багатьох куточків України та навіть з-за кордону (фото 1).

Не лише першу лекцію в житті провів для мене та моїх одногрупників Анатолій Федорович, але й повів на першу археологічну розвідку в с. Жабинці (тодішнього Чемеровецького р-ну), а згодом і запросив оглянути перше в моїй практиці трипільське поселення в с. Сокіл на Дністрі. Пам'ятку активно руйнували «чорні копачі», на місці ми з ним та Петром Анатолійовичем Болтанюком виявили безліч грабіжницьких ям, велику кількість уламків посуду, кісток тварин, знарядь праці тощо. Завершивши опрацювання матеріалу, Анатолій Федорович запропонував мені долучитись і до спільної доповіді на міжнародній конференції (фото 2) та публікації у науковому збірнику (Болтанюк, Гуцал, Левінзон 2017).

Для мене – студента ще тоді другого курсу така участь здавалась просто неможливою. Усі мої подальші ініціативи та спроби в наукових пошуках вчитель сприймав з ентузіазмом, допомагав порадою, надавав доступ до особистої бібліотеки та фондів археологічної лабораторії. Навчав азам реставрації, археологічного малюнку, радив як обрати лаконічну та влучну назву для робіт тощо.

Під керівництвом Анатолія Федоровича я здійснив написання цілої низки публікацій, двох курсових та дипломної бакалаврської роботи. Додавши правки до якоїсь з цих праць, він зауважив: «Я подивився, підправив, але ж ти автор! Що я тобі можу сказати? Хочеш виправляй, а якщо не хочеш, то ні».

Яскравим епізодом став процес оцифрування експедиційного кіноархіву, на плівках якого був зафіксований не один польовий сезон, починаючи ще з 1963 р. (Гуцал В., Гуцал А. 2021). Пам'ятаю, як з Максимом Сльозкіним зайшли до приміщення лабораторії, де відбувалось щось зовсім для нас незвичне. Анатолій Федорович разом з Віталієм Анатолійовичем в оточенні старих бобін намагались запустити старий кінопроектор. Наш подив не знав меж!

Анатолій Федорович зрадів, що ми вчасно заглянули і зможемо допомогти та доручив нам тримати настінну карту, на зворотну сторону якої мав проектуватись сам фільм. 50-річна плівка обережно заправляється Анатолієм Федоровичем між роликками та барабанами, рубильник

увімкнено, загорілось світло, бобіни закрутились, проектор загуркотів з характерним звуком, який доводилось раніше чути лише по телебаченню.

Невелика жовта картинка з'явилась на полотні карти. Дорога, дерева, усміхнені молоді люди їдуть у кузові вантажівки, руки вже тремтять від такого дотику до історії. Бакота у всій красі та вузенький Дністер задовго до побудови ГЕС. «А це що, Винокур у білому капелюсі?» – Анатолій Федорович схильно покивав, а далі одного за одним почав згадувати своїх вчителів, колег, друзів, студентів. Звісно побачили ми і молодого Анатолія Федоровича. З усіх пар ми того дня відпросились, не могли пропустити таку унікальну можливість.

Згадував тоді Анатолій Федорович ще зовсім юні свої роки коли недовгий проміжок часу працював кіномеханіком. За лампами, що постійно перегорали та потребували заміни, майбутній археолог долав десятки кілометрів на велосипеді, поки наростало невдоволення публіки, що чекала в цей час на продовження кіносеансу.

Процес оцифрування університетського кіноархіву зайняв довгий час, спочатку намагались здійснити цей процес своїми силами (фото 3), а згодом заручились підтримкою спеціалізованої організації у Львові.

Більше ніж півстоліття свого життя віддав Анатолій Федорович археологічній науці та роботі зі студентами (фото 4). Вчений власноруч спорудив собі нетлінний пам'ятник: близько сотні друкованих наукових публікацій, майже 60 досліджених курганів західноподільської групи скіфського часу, безліч відкритих і обстежених пам'яток археології різної культурної та хронологічної приналежності (Гуцал, Могилов 2016; Могилов, Гуцал 2021). Про наукові здобутки археолога можна говорити дуже довго, а ще довше результатами цієї відданої праці будуть користуватись наші сучасники та наступні покоління дослідників.

Таких людей буває мало, часом здавалось, що ніхто не знає так чуттєво навколишній світ та ество людини, як Анатолій Федорович. Йому достатньо було лише одного погляду, щоб зрозуміти хто стоїть перед ним. Мовчазний щодо себе та власних проблем, він ніколи не приховував інтересу та ставлення до оточуючих, до часу в якому ми живемо. «Людиною бути важко, а негідником – запросто», – один з багатьох його висловів, що міг дійсно належати лише тій людині, якою бути важко.

Вічна Вам пам'ять, учителю! Ви будете жити доти, доки житиме пам'ять про Вас у серцях Вашої рідні, колег, учнів, студентів!

ЛІТЕРАТУРА

- Болтанюк, П., Гуцал, А., Левінзон, Є. 2017. Результати розвідки на багатошаровому поселенні в с. Сокіл. В: Заремба, О. О. та ін. (ред.) *Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., с. 39-44.
- Гуцал, В. А., Могилов, О. Д. 2016. Анатолій Федорович Гуцал (до 70-річчя від дні народження та 50-річчя в археології). *Освіта, наука і культура на Поділлі*, 23, с. 443-460.
- Гуцал, В. А., Гуцал, А. Ф. 2021. Кіноплівки як джерело вивчення історії археологічної експедиції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. В: Копилов, С. А. та ін. (ред.) *Архівістика: теорія, методика, практика: матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня «Рута», с. 67-72.
- Могилов, А., Гуцал, В. 2021. К юбилею археолога Анатолія Федоровича Гуцала. *Revista Arheologică*, vol. XVII, nr. 1 p. 125-127.

Yevhenii Levinzon,
MA in Archaeology,
Junior Researcher, Kamianets-Podilskyi State
Historical Museum-Reserve

THE WORD ABOUT THE TEACHER AND THE MAN

The article is dedicated to the blessed and eternal memory of the famous Ukrainian archaeologist, tireless researcher of the Early Iron Age antiquities of the Middle Dniester region, a man with a sincere heart and

an open soul – Anatolii Hutsal (1946–2021). Mr. Hutsal devoted more than half a century of his life to archaeological science and work with students. The researcher himself built an imperishable monument: about 160 printed scientific publications, almost 60 excavated mounds of the Western Podillia group of Scythian time, many discovered and surveyed archeological sites of various cultural and chronological affiliation. The article contains the author's memories of his teacher, episodes of joint work in the field of archaeology.

Keywords: *Anatolii Hutsal, Kamianets-Podilskiy Ivan Ohiienko National University, archaeological expedition, scientific and pedagogical activity.*

Рис. 1. На пленарному засіданні Всеукраїнської студентської археологічної конференції «Археологічні дослідження в Україні: здобутки і перспективи». Зліва направо: І. М. Конет, А. Ф. Гуцал та автор (2018 р.)

Рис. 2. А. Ф. Гуцал доповідає про результати археологічної розвідки на багатoshаровому поселенні Сокіл (2017 р.)

*Рис. 3. Під час першої презентації оцифрованих копій експедиційного кіноархіву.
Зліва направо: А. Ф. Гуцал, О. А. Ткаченко та автор (2018 р.)*

Рис. 4. А. Ф. Гуцал, О. А. Пламеницька та П. А. Болтанюк зі студентами історичного факультету на розкопках у Кам'янці-Подільському по вул. П'ятницькій, 12 (2017 р.)